

Anna Piotrowicz, Małgorzata Witaszek-Samborska

Instytut Filologii Polskiej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

DOI: 10.14746/psj.2014.XXVII.8

Wokół potocznych poznańskich onimów *Pomnik, Adaś i Krzyże*

Obecny plac Adama Mickiewicza w Poznaniu wraz z całym otoczeniem powstał na początku XX w. w miejscu likwidowanych XIX-wiecznych pruskich fortyfikacji miejskich, zwłaszcza w szeroko rozumianym rejonie Bramy Berlińskiej. Pierwsze plany zabudowy tego terenu powstały już w 1890 r., ale ostateczną ich wersję przygotował Joseph Stübben w 1903 r. Rok później, w celu realizacji tej inwestycji, cesarz Wilhelm II Hohenzollern powołał Królewską Komisję Rozbudowy Poznania¹. Po II wojnie światowej bezimienny plac poznaniacy zwyczajowo nazywali placem *Zamkowym* lub placem *Stalina*². Jak pisze w swoim artykule Piotr Grzelczak: „dopiero 8 stycznia 1957 r., na wniosek Senatu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (UAM), MRN [Miejska Rada Narodowa — A.P. i M.W.S.] jednogłośnie podjęła decyzję w sprawie nadania imienia Adama Mickiewicza placowi, który przez prawie 12 powojennych lat w oficjalnych dokumentach pozostawał bezimienny. Warto dodać, że tym, który wskazał Adama Mickiewicza jako nowego patrona placu, był historyk sztuki prof. Zdzisław Kępiński. Z taką propozycją wystąpił on 25 października 1956 r. na posiedzeniu Rady Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM. Po krótkotrwałej dyskusji Rada jednomyślnie podjęła uchwałę, aby poprzez władze rektorskie zwrócić się w tej sprawie do MRN”³.

¹ *Poznań. Przewodnik po zabytkach i historii*, red. J. Pazder, Poznań 2003, s. 217–220.

² J. Chojnacki, *Nazwy ciągów i obiektów komunikacyjnych (ulic, alei, placów, mostów itp.)*, w: *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008, s. 442; P. Grzelczak, *Plac Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1945–1989. Historia polityczna*, www.poznan.pl/mim/public/trakt/attachments.html?co...pl... (dostęp: 18.11.2013).

³ P. Grzelczak, *Plac...*, s. 7.

Z dziejami placu związana jest nierozłącznie historia stawianych na nim pomników.

Pierwszy był pomnik *Otona von Bismarcka*⁴ odsłonięty 11 października 1903 r. Zaprojektował go Gustav Eberlein, profesor Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie, znany autor ważnych pomników w Cesarstwie Niemieckim. Pomnik odsłonili Herbert von Bismarck — najstarszy syn kanclerza oraz Heinrich Tiedemann — współzałożyciel Hakaty. Warto nadmienić, że Rada Miejska Poznania nigdy w pełni nie poparła tego projektu, gdyż Polacy wyraźnie przeciwstawiali się budowie pomnika, a nawet liczni niemieccy mieszkańcy nie byli przekonani do tej inicjatywy. Gdy już pomnik stanął, konieczne było wystawienie straży, gdyż poznaniacy wyrażali swoją dezaprobatę, obrzucając monument kamieniami. Po wyzwoleniu Poznania w 1918 r., już w marcu roku następnego polskie władze podjęły decyzję o usunięciu z miasta wszystkich niemieckich pomników. Pomnik Bismarcka zrzucano z cokołu w nocy z 3 na 4 kwietnia 1919 r. i przewieziono do składnicy złomu przy ul. Maształarskiej. W roku 1930 przetopiono go na figurę Chrystusa Króla, która stanowiła zasadniczą część kolejnego znaczącego pomnika na placu Adama Mickiewicza.

Pomnik ten, oficjalnie nazwany pomnikiem *Najświętszego Serca Pana Jezusa*, zwany też pomnikiem *Wdzięczności* lub pomnikiem *Chrystusa Króla*, wybudowany został w 1932 r. jako wotum za odzyskaną przez Polskę niepodległość⁵. Pomysł środowiska katolickiego, by taki pomnik ufundować, narodził się już w 1920 r., ale dopiero w roku 1927 Komitet Budowy Pomnika zaproponował Lucjanowi Michałowskiemu, twórcy wielu pomników i budowli sakralnych w Wielkopolsce, przygotowanie projektu. Budowę, wyłącznie ze składek społecznych, rozpoczęto w styczniu 1930 r., a uroczyste odsłonięcie pomnika, pod przewodnictwem kardynała Augusta Hlonda, nastąpiło 30 października 1932 r. Centralną część monumentu o wysokości 12,5 m i szerokości 22 m stanowiła odlana z brązu figura Chrystusa o wysokości 4 m, autorstwa Marcina Rożka, artysty rzeźbiarza i malarza, a także powstańca wielkopolskiego. Serce znajdujące się w figurze ufundowane zostało przez katolickie matki — mieszkanki Poznania. Hitlerowskie władze okupacyjne wydały decyzję o zburzeniu pomnika już w październiku 1939 roku⁶.

⁴ W. Molik, *Poznańskie pomniki w XIX i na początku XX wieku*, w: „Kronika Miasta Poznania” 2001, nr 2, s. 7–40; tenże, „Straż nad Wartą”. *Pomnik Bismarcka w Poznaniu (1903–1919)*, w: „Kronika...”, s. 91–108.

⁵ J. Skuratowicz, *Pomnik — wotum za odzyskaną wolność*, w: „Kronika...”, s. 116–119; H. Hałas, *Pomnik Najświętszego Serca Pana Jezusa*, w: „Kronika...”, s. 120–151.

⁶ 3 lutego 2012 roku zawiązał się w Poznaniu Społeczny Komitet Odbudowy Pomnika Wdzięczności, planujący odtworzenie pomnika ze składek społecznych do 2018 roku. Ze względu na obecną zabudowę placu Adama Mickiewicza pomnik zostanie zrekonstruowany w innej części miasta.

Trzecim pomnikiem, który stanął na placu, był pomnik *Adama Mickiewicza*⁷. W 1955 r. w wyniku konkursu wybrano współautorski projekt profesora poznańskiej Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych Bazylego Wojtowicza i jego ucznia Czesława Woźniaka. Czterometrowy pomnik umieszczony na dwumetrowym cokole odsłonięto w 1960 r.

Ostatnim pomnikiem postawionym na placu, tuż obok Adama Mickiewicza, jest pomnik *Poznańskiego Czerwca 1956*⁸, upamiętniający nie tylko wydarzenia czerwcowe, ale także inne późniejsze masowe wystąpienia robotników przeciwko władzom komunistycznym w PRL. Pomnik stanął 19 czerwca 1981 r., a oficjalnie odsłonięty został 28 czerwca, w 25. rocznicę wydarzeń czerwcowych. Składa się on z dwóch 21-metrowych połączonych stalowych krzyży otoczonych liną, symbolizujących śmierć i zmartwychwstanie, oraz niższego monumentu wyobrażającego głowę orła. Na lewym krzyżu umieszczono datę 1956, na prawym zaś — daty pozostałych wystąpień: 1968, 1970, 1976, 1980 i 1981.

W powyższym zarysie historii placu Adama Mickiewicza i stawianych na nim pomników pojawiały się prawie wyłącznie oficjalne nazwy własne (wyjątek stanowią półoficjalne: pomnik *Wdzięczności* i pomnik *Chrystusa Króla*). Dla onimii miejskiej charakterystyczna jest jednak także obecność licznych nazw nieoficjalnych (potocznych) tworzonych spontanicznie przez mieszkańców⁹. Nic dziwnego zatem, że wspomnianym wyżej obiektom, ważnym dla historii i topografii miasta, poznaniacy również nadają takie nazwy. Wiele z nich zostało już utrwalonych w monograficznych opracowaniach językoznawczych: *Słowniku gwary miejskiej Poznania* pod redakcją Moniki Gruchmanowej i Bogdana Walczaka¹⁰ oraz tomie *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów* pod redakcją Zygmunta Zagórskiego¹¹. Potoczne urbanonimy¹² w obu książkach opra-

⁷ P. Matusik, *Poznańskie pomniki Adama Mickiewicza*, w: „Kronika...”, s. 74–90.

⁸ E. Najwer, *Jak powstawał pomnik Poznańskiego Czerwca. Decydujące spotkanie — rzecz 81*, w: „Kronika...”, s. 176–187; J. Ziółkowski, *Poznański Czerwiec i jego pomnik*, w: „Kronika...”, s. 188–194; E.R. Dabertowa, M. Lenartowski, *Pomnik Poznańskiego Czerwca 1956. Symbol pamięci i sprzeciwu*, Poznań 1996.

⁹ Por. przykładowo: K. Handke, *Stosunek użytkowników do nazewnictwa miejskiego*, w: *Poliszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, red. też i H. Dalewska-Greń, Warszawa 1994, s. 211–223; J. Ignatowicz-Skowrońska, *Motywy i mechanizmy kreacji współczesnych toponimów potocznych*, w: *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn 2003, s. 293–303.

¹⁰ *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa i B. Walczak, wyd. II z suplementem, Warszawa–Poznań 1999.

¹¹ *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008.

¹² Na temat zakresu terminu *urbanonim* i jego relacji do *urbanimu* por.: M. i R. Šramek, *Problém definování urbanonymie*, w: *Spisane formy, slova i myšli. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntovi Zagórskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. M. Graf, S. Mikołajczak, Poznań 2008, s. 43–50; R. Šramek, *K problematice typologie názvů (českých) měst*, w: *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Gieffing, M. Graf, Poznań 2010, s. 39–49.

cował Janusz Padałak¹³. Jednak badanie ankietowe przeprowadzone przez nas wśród 100 studentów polonistyki i 120 osób starszych (w wieku 35–85 lat) uświadomiło nam dużą inwencję onimiczną mieszkańców Poznania. Przyczyny owej inwencji związane są z tym, że — jak pisze Jolanta Ignatowicz-Skowrońska — „Zasób potocznych toponimów, będących produktem wtórnej nominacji, tworzy alternatywny zbiór jednostek w charakterystyczny sposób interpretujących rzeczywistość pozajęzykową. Utrwała się w nim obraz przestrzeni widzianej z perspektywy zwykłego człowieka stosownie do jego wiedzy, przekonań i potrzeb”¹⁴.

W ankiecie umieściliśmy 40 nieoficjalnych nazw. Znalazły się wśród nich: 1) nazwy szkół i uczelni (np. *Dąbrówka*, *Konserwa*); 2) nazwy ulic, placów, mostów i osiedli (np. *Krasina*, *Pigalak*, *Teatralka*, *Greckie*); 3) nazwy budynków zróżnicowanych funkcjonalnie (np. *Akumulatory*, *Okrągłak*); 4) nazwy pomników (np. *Adaś*, *Krzyże*, *Pomnik*); 5) nazwy targowisk (np. *Bema*, *Sielanka*); 6) nazwy terenów zielonych (np. *Botanik*, *Zielone Ogródki*); 7) nazwy instytucji itp. oraz (metonimicznie) ich siedzib (np. *Ceglorz*, *Raszeja*); 8) inne (np. *Fory*, *Szachty*). W niniejszym artykule wykorzystamy odpowiedzi odnoszące się do pytań o to, co oznaczają nazwy: *Pomnik*, *Adaś* i *Krzyże*. We wspomnianych powyżej monografiach zdefiniowano je następująco: *Pomnik* powsz. ‘skrótowe (eliptyczne) określenie najbardziej znaczącego pomnika w Poznaniu; w okresie przedwojennym: pomnik Chrystusa Króla; w latach sześćdziesiątych: pomnik Adama Mickiewicza; obecnie: pomnik Poznańskiego Czerwca 1956 roku’¹⁵; *Adaś* żart. ‘pomnik A. Mickiewicza na placu jego imienia’¹⁶; *Krzyże* ‘pomnik na placu Mickiewicza upamiętniający wydarzenia Poznańskiego Czerwca 1956 roku’¹⁷.

Respondenci przypisali tym nazwom znacznie więcej odniesień, co szczegółowo przedstawiamy poniżej.

Nazwy *Pomnik* nawet najstarsi ankietowani nie kojarzyli z nieistniejącymi już pomnikami Bismarcka czy Najświętszego Serca Pana Jezusa. 20% respondentów z grupy 35–85 lat łączyło *Pomnik* z którymś stojącym obecnie na placu: pomnik *Poznańskiego Czerwca 1956* wymieniło 13 osób, a pomnik Adama Mickiewicza 10. Wśród studentów tylko 10% potraktowało *Pomnik* jako nazwę własną i przypisało ją wyłącznie monumentowi Adama Mickiewicza. Tu sporadycznie pojawiały się też skojarzenia z pomnikiem Armii Poznań lub z (jakimś) pomnikiem na Starym Rynku.

¹³ J. Padałak, *Potoczne nazewnictwo miejskie Poznania*, w: *Słownik gwary...*, s. 92–102; tenże, *Słownik potocznego nazewnictwa geograficznego*, w: *Nazewnictwo geograficzne Poznania...*, s. 613–662.

¹⁴ J. Ignatowicz-Skowrońska, *Motywy i mechanizmy...*, s. 293.

¹⁵ *Słownik gwary...*, s. 332.

¹⁶ J. Padałak, *Słownik...*, s. 619.

¹⁷ Tamże, s. 639.

Nazwę *Adaś* do pomnika stojącego na placu przed uniwersytetem odniosło aż 42% starszych respondentów i zaledwie 0,6% studentów. Nazwa ta przeniesiona została jednak, przez skojarzenie z patronem uczelni, także na poznański uniwersytet. Taką odnośność przedmiotowo-realną wskazało aż 20% osób starszych i znów zaledwie 0,6% studentów. Wyniki badania ankietowego wskazują na postępujący zanik potocznej tradycji onimicznej. Zanim na placu Mickiewicza wzniesiono pomnik *Poznańskiego Czerwca 1956* studenci spotykali się, umawiali się itp. „pod Adasiem”, dziś częściej robią to „przy Krzyżach”. Wspomnieć warto, że wśród osób starszych jedna skojarzyła nazwę *Adaś* z samym placem Mickiewicza. Taki sam mechanizm przeniesienia nazwy wystąpił przy onimie *Krzyże*, o czym piszemy poniżej.

Pomnik *Poznańskiego Czerwca 1956* nieoficjalnie nazywa *Krzyżami* 61% respondentów starszych oraz 20% studentów. W ankietach podano też osiem innych nazw potocznych tego obiektu: *Dwa Krzyże*, pomnik *Trzech Krzyży*, *Poznańskie Krzyże*, pomnik *Czerwca 1956 // Czerwca '56*, pomnik *Ofiar Poznańskiego Czerwca*, pomnik *28 Czerwca 56*, pomnik *Poznań 1956*. Widać z tego, że w starszym pokoleniu ustabilizowała się nazwa *Krzyże*, w młodszym zaś (i do tego zmieniającym się z początkiem każdego kolejnego roku akademickiego) takiej stabilizacji brak, co wyzwała onimiczną inwencję użytkowników języka. Wspomniany przy *Adasiu* mechanizm przeniesienia nazwy z pomnika na plac, na którym pomnik ów się znajduje, obserwujemy także w wypadku *Krzyży*. Mimo że brak tu zbieżności oficjalnej nomenklatury (pomnik *Adama Mickiewicza* — plac *Adama Mickiewicza*, ale: pomnik *Poznańskiego Czerwca 1956* — plac *Adama Mickiewicza*) metonimicznie nazwę pomnika *Krzyże* poznaniacy przenoszą na nazwę placu. Dzieje się tak nierzadko, gdyż dotyczy to aż 31% studentów i 17% starszych ankietowanych. Co ciekawsze, potoczny inwentarz onimiczny dotyczący placu *Adama Mickiewicza* obejmuje też trzy inne nazwy: plac *Krzyży*, plac *Dwóch Krzyży*, plac *Trzech Krzyży*¹⁸. Ostatnia nazwa jest najczęstsza. Prócz ankiet potwierdzają to nasze codzienne obserwacje językowe. Zaskakujący jest w tym wyrażeniu liczebnik *trzy*, bo przecież elementami poznańskiego pomnika są tylko dwa krzyże. Prawdopodobnie inny jego element — wyobrażenie głowy orła — utrwalił się w pamięci niektórych mieszkańców miasta jako trzeci krzyż. Motywację tę może wzmacniać oficjalna nazwa znanego placu w Warszawie.

Przedstawiony w artykule stan współczesnej potocznej onimii poznańskiej — na przykładzie zaledwie kilku urbanonimów związanych z placem *Adama Mickiewicza* i znajdującymi się na nim pomnikami — ukazuje jej żywotność i ważne miejsce w codziennej komunikacji językowej mieszkańców miasta, a co

¹⁸ Podkreśliśmy, że w badaniu ankietowym nie zadawałyśmy pytania o nazwę placu, a jedynie prosiłyśmy o wyjaśnienie onimu *Krzyże* i podanie innych nazw tego samego obiektu. W ten właśnie sposób ci respondenci, dla których *Krzyże* to nazwa placu, wskazywali inne jego nazwy.

za tym idzie — w regionalnej odmianie polszczyzny. Potwierdza też spostrzeżenie Kwiryny Handke, iż: „W kręgu urzędów powstaje coraz więcej nazw bez motywacji znaczeniowej, w kręgu mieszkańców stale tworzy się spory procent nazw z motywacją”¹⁹.

LITERATURA

- Chojnacki J., *Nazwy ciągów i obiektów komunikacyjnych (ulic, alei, placów, mostów itp.)*, w: *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008, s. 425–537.
- Dabertowa E.R., Lenartowski M., *Pomnik Poznańskiego Czerwca 1956. Symbol pamięci i sprzeciwu*, Poznań 1996.
- Grzelczak P., *Plac Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1945–1989. Historia polityczna*, www.poznan.pl/mim/public/trakt/attachments.html?co...pl... (dostęp: 18.11.2013).
- Hałas H., *Pomnik Najświętszego Serca Pana Jezusa*, Kronika Miasta Poznania 2001, nr 2, s. 120–151.
- Handke K., *Stosunek użytkowników do nazewnictwa miejskiego*, w: *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, red. K. Handke i H. Dalewska-Greń, Warszawa 1994, s. 211–223.
- Ignatowicz-Skowrońska J., *Motywy i mechanizmy kreacji współczesnych toponimów potocznych*, w: *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn 2003, s. 293–303.
- Matusik P., *Poznańskie pomniki Adama Mickiewicza*, Kronika Miasta Poznania 2001, nr 2, s. 74–90.
- Molik W., *Poznańskie pomniki w XIX i na początku XX wieku*, Kronika Miasta Poznania 2001, nr 2, s. 7–40.
- Molik W., „Straż nad Wartą”. *Pomnik Bismarcka w Poznaniu (1903–1919)*, Kronika Miasta Poznania 2001, nr 2, s. 91–108.
- Najwer E., *Jak powstawał pomnik Poznańskiego Czerwca. Decydujące spotkanie — marzec 81*, Kronika Miasta Poznania 2001, nr 2, s. 176–187.
- Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008.
- Padalak J., *Potoczne nazewnictwo miejskie Poznania*, w: *Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa i B. Walczak, wyd. II z suplementem, Warszawa–Poznań 1999, s. 92–102.
- Padalak J., *Słownik potocznego nazewnictwa geograficznego*, w: *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, red. Z. Zagórski, Poznań 2008, s. 613–662.
- Poznań. Przewodnik po zabytkach i historii*, red. J. Pazder, Poznań 2003.
- Skuratowicz J., *Pomnik — wotum za odzyskaną wolność*, Kronika Miasta Poznania 2001, nr 2, s. 116–119.
- Słownik gwary miejskiej Poznania*, red. M. Gruchmanowa i B. Walczak, wyd. II z suplementem, Warszawa–Poznań 1999.

¹⁹ K. Handke, *Stosunek...*, s. 216.

- Šramek R., *K problematice typologie názvů (českých) měst*, w: *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, red. I. Sarnowska-Giefing, M. Graf, Poznań 2010, s. 39–49.
- Šramek M. i R., *Problém definování urbanonymie*, w: *Spisane formy, slova i myšli. Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Zagórskiemu w 80. rocznicę urodzin*, red. M. Graf, S. Mikołajczak, Poznań 2008, s. 43–50.
- Ziółkowski J., *Poznański Czerwiec i jego pomnik*, *Kronika Miasta Poznania* 2001, nr 2, s. 188–194.

Anna Piotrowicz, Małgorzata Witaszek-Samborska

On the Colloquial Poznań Onyms *Pomnik**, *Adaś*** and *Krzyże****

The article deals with several urbanonyms existing in the urban Polish language of Poznań and connected with Adam Mickiewicz Square and the two monuments located there: of Adam Mickiewicz and of the Poznań 1956 Protests. The material has been collected by means of a survey which was conducted among 100 Polish language students and 120 older persons (at the age of 35–85 years). The results of studies enabled scholars to observe a great onymic inventiveness of Poznań residents, constantly creating new, distinctly motivated urbanonyms, as well as a significant liveliness and an important role of those names in everyday linguistic communication of the city's residents, and, consequently—in the regional variety of the Polish language.

*Monument, **Little Adam ***the Crosses

Keywords: colloquial onyms, urbanonyms, urban Polish language of Poznań